

УДК 009.1:94(477)

ПРОБЛЕМА КОЛОНІАЛЬНОГО СТАТУСУ УКРАЇНИ У НАУКОВИХ ПРАЦЯХ МИСЛИТЕЛІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

Воропаєва Т.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті аналізується проблема колоніального статусу України та її відображення у наукових працях мислителів ХІХ ст. Розглядаються основні положення постколоніальної теорії, яка є новою сферою міждисциплінарної взаємодії філософії, історії, політології, соціології, культурології, психології та літературознавства. У статті проаналізовано основні положення інтегративного підходу в українознавстві. Україна розглядається в контексті імперіології та постколоніальних досліджень. Аналізуються перспективи постколоніальних досліджень в сучасній Україні.

Ключові слова: колонізація, колоніалізм, імперія, постколоніальні дослідження, імперіологія, Росія, Україна.

Постановка проблеми. В другій половині ХХ в. почався період розпаду колоніальної системи і формування нових національних держав. Масова міграція жителів колишніх колоній до європейських країн стала основою для становлення й утвердження постколоніальних досліджень, що сприяло виникненню безлічі дискусій на теми: «імперії та колоніалізм», «Схід – Захід», «співвідношення панування й підпорядкування», «постмодернізм і постколоніалізм», «універсалізм і різноманітність» та ін. [22]. Осмислення «колоніального минулого» інтелектуалами і вченими призвело до активізації постколоніального дискурсу і становленню постколоніальних досліджень.

На думку Збігнева Бжезінського, поява на політичній мапі України означала кінець епохи імперій [21, р. 3], оскільки розпад СРСР у 1991 р. втягнув Східну й Центральну Європу в постколоніальну добу. У цьому контексті М. Шкадрій підкреслив: «Мені здається абсолютно очевидним, що постколоніальні дослідження... є тією ділянкою, на яку слід звернути увагу українським вченим. Концепти, методи, ідеї і зразки, запозичені з постколоніальної теорії, можуть відчутно стимулювати аналіз українського культурного досвіду» [23, р. 83].

В сучасній соціогуманітаристиці багатьох країн СНД (особливо в Україні, Казахстані, Росії, Білорусі) поступово зростає інтерес до постколоніальних досліджень. Багато авторів підкреслюють, що постколоніальний досвід колишніх імперій повинен уважно вивчатися, що такий досвід можна порівняти з культурно-історичним досвідом Російської Федерації, що після розпаду СРСР виникло безліч проблем, пов'язаних з адаптацією колишніх радянських республік до нової геополітичної, соціально-економічної та соціокультурної реальності [6]. У зв'язку з цим актуальність поетапного вивчення колоніального минулого України, починаючи з ХІХ ст., не викликає сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що засновниками постколоніальних досліджень вважаються Франц Омар Фанон, Едвард Ваді Саїд, Гомі Бгабга, Гаятрі Чакраворті Співак, Міке Баль, Еме Сезер та ін. У їхніх працях міститься інформація про основні ідеї та концепти постколоніального дискурсу, про специфіку вивчення діалогу «Схід – Захід», про тісні зв'язки постколоніальних досліджень з філософською

думкою Європи другої половини ХХ ст. Сучасні дослідники найчастіше цитують праці Ф. Фанона («Чорна шкіра, білі маски»; «Прокляттям за тавровани»), Е. Саїда («Орієнталізм»; «Культура та імперіалізм»), Г. Бгабгі («Нація і наратив»; «Місцезнаходження культури»), Г. Співак («Чи можуть пригноблені говорити?»), А. Меммі («Колонізатори і колонізовані»), Е. Сезера («Дискурс колоніалізму»). Постколоніальні дослідження, як нова сфера міждисциплінарної взаємодії філософії, історії, політології, соціології, культурології, психології та літературознавства, почали утверджуватись наприкінці 1980-х років і були спрямовані на вивчення співвідношень «імперії – колонії», «центр – периферія», імперське (поневолевалне) – колоніальне (поневолене) тощо. Завдяки цим дослідженням поняття «постколоніалізм» поширилось і на вивчення специфіки порубіжжя, відновлення свободи і суб'єктності колонізованих («позбавлених власного голосу») етносів. Методологічна основа постколоніальних досліджень була закладена Е. Саїдом у його працях «Орієнталізм» (1978), «Культура та імперіалізм» (1993), які базувались на поняттях «орієнталізм» і «дискурс» (останній термін був запропонований М. Фуко у працях «Археологія знання» (1969) та «Наглядати й карати» (1975)). При цьому у його книгах насамперед був репрезентований «голос поневолених».

Е. Саїд підкреслював, що витoki постколоніального дискурсу знаходяться у глибині історії, у ХІХ ст., а часом і у ХVІІІ ст. Автор пов'язував даний дискурс із гуманістичною традицією Й.-Г. Гердера, спираючись також на демократичну традицію та теорію гегемонії А. Грамші. У Великобританії ще в 1840-ві рр. виник новий напрям у політичній економії – теорія колонізації, яка вивчала політико-економічні й соціально-економічні проблеми колонізації і була спрямована на вироблення практичних рекомендацій для англійського уряду). Але антиколоніальна традиція у Європі була започаткована Е. Ротердамським, М. де Монтенем та французькими просвітителями, що обстоювали гуманістичні цінності, повагу до іншої людини, толерантність, а також боролись проти деспотії та релігійного фанатизму.

У постколоніальних дослідженнях сучасних українських науковців, письменників та поетів (які представляють і вітчизняне, і зарубіжне українство) пропонуються нові методологічні

підходи для вивчення форм імперської експансії, історії колоніалізму й імперіалізму загалом, а також різноаспектний аналіз колоніального минулого України та інших народів і держав (Д. Андрієвський, С. Андрусів, Ю. Андрухович, О. Баган, М. Богачевська-Хом'як, М. Брайчевський, Л. Валюх, С. Величенко, Б. Винар, В. В'ятрович, Я. Гарасим, О. Гнатюк, В. Голубничий, Г. Грабович, О. Грабович, С. Грабовський, С. Гречанюк, Я. Грицак, Р. Гром'як, Т. Гундорова, Т. Гунчак, С. Дадюк, І. Денисюк, І. Дзюба, В. Долід, В. Дончик, С. Скезьчик, М. Жулинський, О. Забужко, Л. Залізник, Н. Зборовська, П. Іванишин, Г. Касьянов, С. Квіт, В. Кебуладзе, М. Кирчанів, С. Кісельов, О. Кісь, Г. Ключек, Р. Корнієнко, Л. Костенко, Ю. Кравинська, В. Кузін, Т. Кузьо, С. Кульчицький, Б. Лановик, Ю. Луцький, Є. Маланюк, Л. Масенко, В. Моренець, О. Мотиль, М. Наєнко, С. Павличко, М. Павлишин, В. Панченко, В. Паращич, В. Пахаренко, О. Пахльовська, Л. Питльована, Н. Плюга, А. Погрібний, Ю. Покальчук, Я. Поліщук, Н. Полонська-Василенко, Л. Потапенко, О. Реєнт, І. Розпутенко, М. Розумний, М. Рябчук, Т. Салига, В. Сарбей, Є. Сверстюк, Л. Сенік, Г. Сивокин, Б. Сікора, О. Сінченко, О. Смотрич, В. Соболев, О. Соскін, Р. Струць, В. Стус, О. Субтельний, С. Троян, І. Фізер, Р. Харчук, М. Хвильовий, Б. Червак, В. Чернецький, М. Чобанюк, М. Шаповал, Д. Шаталов, Ю. Шерех, М. Шкандрій, Р. Шпорлюк, О. Юрчук, О. Ясь та ін. [4; 10; 15; 17; 18; 19]). Праці перерахованих авторів уможливили активний розвиток постколоніальних досліджень в Україні, які були актуалізовані постімперською історичною ситуацією, необхідністю утвердження України як незалежної демократичної держави та формування спільної ідентичності громадян України. Наукові праці представників західної української діаспори (де антиколоніальні мотиви були актуалізовані ще в добу національного «пробудження» українства (кінець XIX ст. – початок XX ст.), а постколоніальний дискурс утверджувався у процесі полеміки з імперським та неоконіальним дискурсом) стали базою для новітніх постколоніальних студій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Необхідно підкреслити, що існує досить багато ґрунтовних наукових досліджень, присвячених колоніальному статусу України, але в жодній науковій праці не був використаний інтегративний підхід (що розробляється в сучасному українознавстві [5, с. 45–54]) до поетапного вивчення колоніального минулого України. Оскільки сучасне українознавство утверджується сьогодні як інтегративна наука, в межах якої чітко розрізняються різні рівні інтегративності: 1) комплекс (репрезентує інтегративні процеси нижчого рівня); 2) синтез (репрезентує інтегративні процеси середнього рівня); 3) інтеграція (репрезентує інтегративні процеси вищого рівня, що передбачають тісну взаємодію кількох наук (або наукових галузей), які всебічно й одночасно вивчають один і той самий предмет або об'єкт, які співвідносяться з полідисциплінарними, міждисциплінарними й трансдисциплінарними методологічними стратегіями [7, с. 31–33]. Наприклад, дослідження вважається полідисциплінарним, коли певний об'єкт різнобічно вивчається декількома науковими дисциплінами одно-

часно; при цьому кожна з цих дисциплін може використовувати власні методологічні принципи, вносячи свій внесок у «загальну скарбничку» знань про досліджуваний об'єкт. Дослідження вважається міждисциплінарним, якщо воно проводиться з використанням не тільки спільних категорій, але й з кооперуванням різних наукових дисциплін. Для трансдисциплінарних досліджень характерний науковий пошук, спрямований «крізь», «через» кордони кількох наукових дисциплін, який виходить за їхні межі, на більш високий, метадисциплінарний, рівень. Саме такі дослідження характеризуються холістичним баченням предмета вивчення. Саме трансдисциплінарні дослідження здатні не тільки перетинати дисциплінарні межі, а й «переносити» схеми, категорії, стратегії та практики з однієї дисциплінарної області в іншу [7, с. 31–34].

Таким чином, застосування інтегративного підходу уможливило вивчення колоніального минулого України в рамках українознавства, а також в контексті імперіології та постколоніальних досліджень.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є українознавчий (трансдисциплінарний) аналіз колоніального статусу України, який був відображений у наукових працях мислителів XIX ст. (істориків, філософів, економістів, політиків, письменників та ін.). Українознавчий аналіз колоніального й постколоніального досвіду Росії та України потрібен для успішної деколонізації українського соціуму, для конструктивної трансформації не тільки колективної ідентичності українців, сформованої в колоніальних умовах, але й цінностей, уявлень і стереотипів, породжених епохою колоніалізму.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що предтечами українських постколоніальних досліджень вважаються Тарас Шевченко та Іван Франко. Зокрема, антиколоніальні мотиви притаманні практично усій творчості Т. Шевченка. У поемі «Сон» («У всякого своя доля...») Т. Шевченко вперше здійснив художньо-семантичний аналіз специфіки російського самодержавства як репрезентанта імперського колоніалізму, а поема Т. Шевченка «Кавказ» розглядається як перший у світовій літературі поетичний твір антиколоніального спрямування [18]. Доволі показово є відповідь Т. Шевченка О. Пушкіну, який схилив кавказькі народи до покори: «Смирись, Кавказ: идет Ермолов!», Тарас Шевченко (на відміну від О. Пушкіна) закликав їх до боротьби: «Борітеся – поборете! Вам Бог помагає!».

У творчості І. Франка науковці простежують потужний опір колоніалізму, знаходять «точки дотику» між постколоніальною критикою та світоглядними концептами автора. Адже І. Франко у своїх творах аналізував антиколоніальні, національно-центричні ідеї та ідеали. У своїй ґрунтовній праці «Поза межами можливого» автор «органічно продовжує традицію шевченківської ідеї та шевченківського національно-екзистенціального розмірковування», оскільки «справжній постколоніалізм завжди національно-центричний та антиколоніальний. Про це ж свідчать і художні, публіцистичні та філософські твори І. Франка, якого з усією впевненістю можна вважати предтечею й українського, і світового постколоніалізму» [10, с. 20].

Відомо, що українська тематика у творчості К. Маркса представлена у працях, присвячених дипломатичній історії Європи та зовнішній політиці Російської імперії. Зокрема, українське козацтво згадується на сторінках конспекту К. Маркса праці Й. Лелевеля «Історія Польщі», у «Хронологічних виписках» К. Маркса репрезентована його відома фраза: «Запорозька Січ – християнська козацька республіка». У праці «Викриття дипломатичної історії XVIII століття» (російськомовний переклад якої з'явився аж у 1989 р.) К. Маркс вказує на подібність і спадкоємність політики Російської держави та Російської імперії, що була спрямована на ліквідацію республіканських державних утворень (Новгородської республіки, Козацької республіки та ін.). К. Маркс аналізував специфіку колоніального правління (зокрема, діяльність британського уряду, який свідомо стримував розвиток промисловості в Ірландії), прогнозував майбутнє звільнення колонізованих народів, підтримуючи антиколоніальні рухи пригноблених. К. Маркс та Ф. Енгельс, досліджуючи проблеми колоніалізму, приділяли значну увагу колоніальній політиці імперій та національно-визвольній боротьбі пригноблених народів. Зокрема, вони згадують Шаміля (керівника боротьби народів Дагестану і Чечні проти царських колонізаторів у 30–50-х рр. XIX ст.) та князя Г. Потьомкіна, який «керував колонізацією Південного краю Росії» (тобто допомагав колонізувати Південну частину України) [13; 14, с. 149, 422, 441, 465, 474, 475]. Ф. Енгельс у своїх статтях «Німеччина й панславизм», «Соціальне з Росії», «Зовнішня політика російського царату», а також у листі до Бернштейна від 22 лютого 1882 р. писав про колонізаторську політику російського царизму, засуджуючи її. Ф. Енгельс був переконаний, що нав'язування колонізованим народам ошчасливлення підривало б перемогу пролетаріату. Цікаво, що у передмові до російського перекладу творів К. Маркса та Ф. Енгельса підкреслювалась їхня думка про те, що капіталізм не сприяв розвитку експлуатованих колоній [12].

Отже, К. Маркс і Ф. Енгельс першими запропонували всебічний аналіз колоніальної політики в доімперіалістичну епоху. С. Грабовський зазначає, що ще «наприкінці XIX століття ліберальна й марксистська (Каутський і Бернштейн, а не Ленін-Сталін) політична думка визначила статус України (вкупі – і Східної, і Західної) як «колонії європейського типу» [8].

Відомо, що праці К. Маркса та Ф. Енгельса доволі помітно вплинули на світогляд Ю. Бачинського, М. Драгоманова, Б. Кістяківського, Лесі Українки, М. Павлика, М. Порша, М. Туган-Барановського, І. Франка, Л. Юркевича та ін. Із М. Зібером та І. Фесенком К. Маркс був знайомий особисто, а із С. Подолинським вів доволі активну переписку. Творчу спадщину К. Маркса та Ф. Енгельса аналізували В. Голубничий, А. Річицький, Р. Роздольський, П. Феденко, Р. Шпорлюк та ін.

В. Ключевський підкреслював, що історія Росії є історія країни, яка колонізується. Адаже колонізація є основним фактором її історії. Твердження «історія Росії є історія країни, яка колонізується» В. Ключевський запозичив у С. Соловйова, у якого була сформована ціла система поглядів на колоні-

зацію Росії [16, с. 150–154]. Цю теорію С. Соловйов вважав своїм нововведенням в історіографію Росії і не посилався на першоджерела. Термін «колонізація» вперше вжито Соловйовим у публічних лекціях 1851 р. С. Соловйов вважав, що територіальне зростання російської держави зумовлене заселенням величезних просторів шляхом колонізації. Східно-слов'янське населення виділяло зі своїх лав поселенців, що проникають все далі вглиб Євразії. На північному сході проживали фіно-угорські народності і колонізація була мирною, оскільки способи життя прибульців-хліборобів і аборигенів-звіроловів доповнювали один одного. На південному сході колоністи вели безперервну боротьбу зі степовими кочівниками.

С. Соловйов розглядав феномен російської колонізації в контексті світового історичного процесу, підкреслюючи спорідненість німецької та слов'янської колонізації і порівнюючи розширення російської держави з процесом завоювання європейськими державами заморських колоній. С. Соловйов вважав головним предметом історичних досліджень розвиток держави. Одночасно він відмежовувався від М. Карамзіна, який вважав територіальне зростання Росії результатом безперервних воєн із сусідами. Замість теорії завоювання С. Соловйов висунув теорію колонізації. При її розробці він спирався на західно-європейські концепції, наповнюючи їх матеріалом з російської історії. Молодий С. Соловйов вважав колонізацію позитивним явищем. Зрілий С. Соловйов вважав, що колонізація спричиняла негативний вплив на російську історію. Російська колонізація вичерпувала людські ресурси, сприяла низькій щільності населення і постійній міграції, перешкоджала поширенню приватної власності та застосування найманної праці. В кінцевому рахунку російська колонізація посилювала відставання Росії від Європи і зміцнювала самодостатні тенденції соціального розвитку. В кінці життя С. Соловйов прийшов до думки, яка в 1920-ті рр. стала євразійським шаблоном: «Росія є держава прикордонна, європейська країна, або країна з боку Азії. Це українське становище, зрозуміло, має мати рішучий вплив на її історію» [16, с. 150–154].

Українська антиколоніальна традиція була продовжена у творах М. Драгоманова, Б. Грінченка, Т. Зінківського, М. Костомарова, Лесі Українки, М. Міхновського, В. Липинського, Д. Донцова, Є. Маланюка, Ю. Липи, Є. Коновальця, О. Ольжича та ін. [10, с. 20]. Зокрема, праці М. Костомарова були близькі до теорії колоніального дискурсу, де «зустріч зі слабшим народом зміцнює народність найсильнішого» [11, с. 14]. Наукова спадщина В. Антоновича містить кілька праць з історичної географії, історії колонізації, економіки та побуту українського народу. Зокрема, у своїй статті «Грановщина (епізод з історії брацлавської України)», яка була опублікована в «Киевской Старине» (1888), автор описує різні аспекти життя у панській вотчині Сенявських на Поділлі упродовж XV–XIX ст. Вчений ретельно вивчає процеси колонізації та боротьбу селян за соціальне й національне визволення. У кількох працях М. Драгоманова простежуються антиколоніальні тенденції та мотиви («Пропадий час» (1876), «Чудацькі думки про Українську національну справу» (1891)). Використовуючи метод

політологічного аналізу, вчений порівнював долю України з периферійними народами Франції та Великобританії [9, с. 514–536].

Український економіст М. Яснопольський у своїй праці «Экономическая будущность юга России и современная его отсталость» (що була опублікована в журналі «Отечественные записки» у 1871 р.) довів, що «південна Росія» (куди належали південні губернії Російської імперії з переважно українським населенням, «Малоросія» та губернії Південно-Західного краю (Київська, Волинська, Подільська)), була менш розвинена економічно, ніж «північна Росія». При цьому «південна Росія», незважаючи на вигідне географічне розташування, наявність природних ресурсів і численніше населення, залишалась сільськогосподарським регіоном, а «північна Росія» (як фаворит імперського уряду) залучала значно більше ресурсів для свого економічного розвитку. Вчений досліджував також стан хлібної торгівлі на Правобережній Україні, розвиток залізничного сполучення між Україною і Балтійським морем тощо (див. його працю: «Об условиях торговли Юго-Западного Края и Малороссии с северозападными и в особенности польскими рынками» (1873)). У своїй праці «О географическом распределении государственных доходов в России (1890–1897) М. Яснопольський довів, що: 1) фіскальна система Російської імперії розподіляє податки та витрати вкрай нерівномірно, це приводить до того, що заможні сплачують менше, ніж бідні; 2) відмінності у витратах між Санкт-Петербургом та рештою імперії є значно вищими, ніж відповідні відмінності між столицею та провінціями в європейських національних державах; 3) політична децентралізація та регіональна автономізація є дуже важливими для досягнення справедливого розподілу податків і витрат, що є запорукою збалансованого економічного розвитку в майбутньому. С. Величенко зазначає, що М. Яснопольський використовував дослідження французьких, німецьких і австрійських вчених середини XIX ст. (Л. Деляверне, К. Рау, А. Вагнера, В. Рошера та ін.), які довели, що самоврядування й децентралізація сприяють більш збалансованим і раціональним витратам, адже гроші краще витратити там, де їх зароблено [3]. Хоча на праці М. Яснопольського часто посилювались інші дослідники для доведення поневоленого колоніального статусу України, сам Яснопольський писав їх, не враховуючи процеси націєтворення. Зокрема, перебуваючи в Україні, він брав участь у національному русі і опублікував свою головну працю саме тоді, коли активісти цього руху обговорювали проблему самостійності держави. Але на його дослідження не вплинула «спопуляризована Костомаровим, Кулішем і Шевченком у 1840-х рр.» [3] нова ідея про те, що три «малоросійські», три «південно-західні» та дві «новоросійські» губернії Російської імперії утворюють етнічну та культурну одиницю з назвою «Україна». Перші спроби використати цю ідею, аналізуючи економічні проблеми України, здійснили М. Соколов у 1906 р., М. Гехтер у 1909 р. та ін. [3, с. 310–312]. Звичайно, М. Яснопольський не тільки статистично показав нерівномірність у розподілі бюджетних коштів між українськими й російськими губерніями, окре-

мі його праці вплинули на подальший розвиток української економічної думки.

С. Подолинський, один із перших економістів, який писав свої праці українською мовою та співпрацював із М. Драгомановим у сфері українознавства, у 1880 р. першим виокремив статистичні дані стосовно восьми губерній Російської імперії та тогочасної Східної Галичини (яка була під владою Габсбургів), об'єднавши їх в окрему територіальну та національну економічну одиницю з капіталістичною економікою під назвою Україна. Праці С. Подолинського («Про бідність» (1876), «Про багатство і бідність» (1876), «Про хліборобство» (1874)), які були заборонені і російським, і австрійським урядами на території своїх держав, нелегально використовували у своїй діяльності народницькі й соціалістичні організації. У ґрунтовному дослідженні «Ремесла і фабрики в Україні» (Женева, 1880), де були презентовані матеріали з економічної історії України, вчений довів, що промисловість на українських теренах розвивається синхронно із західноєвропейською, автор розглядає економічну історію України як частину загальної історії людства. Царська цензура заборонила цю працю С. Подолинського «для обігу в Росії». С. Подолинський (як один з перших популяризаторів соціалістичних ідей в Україні) позиціонував себе як борця за національне визволення українського народу, за соціальну справедливість в Україні та всьому світі. Вчений вважав, що український соціалістичний рух мусить бути незалежним від російського, звинувачуючи російських народників у тому, що вони ігнорували національне питання і прагнули підпорядкувати собі всі національні рухи в Російській імперії. Основними суспільними ідеалами він вважав громадянство, передачу землі й фабрик безпосереднім виробникам, тобто селянам і робітникам. Вчений був прихильником мирного еволюційного переходу до більш справедливого суспільства через реформи в економіці, освіті та державному устрої.

У 1895 р. Ю. Бачинський (один з лідерів Галицької радикальної партії) у своїй книзі «Україна irredenta» («Україна уярмлена»), використовуючи марксистський підхід і поєднуючи соціалістичну та самостійницьку ідеї, обґрунтував неминучість політичної самостійності України та українського народу [2]. Ю. Бачинський у цій праці вперше використав поняття «колонія» для характеристики економічного стану Східної Галичини. Хоча він наголошував на тому, що тогочасну Україну нещадно експлуатували як російські, так і польські капіталісти. Розглядаючи Україну в контексті промислового капіталістичного колоніалізму, автор наголошував, що поширення капіталізму й ринкової економіки не лише прискорить економічний розвиток, але й створить передумови для постановки національних держав, оскільки національна буржуазія та національна еліта будуть співпрацювати заради створення самостійної держави, в Україні цю боротьбу мають очолити українські соціал-демократи [1, с. 39–43, 68–69, 76–77, 87–97, 142–150]. У своїй книзі Ю. Бачинський наголосив, що політична самостійність України не є самоціллю, а умовою її виходу з економічної та соціальної кризи, яка в той час неухильно поглиблювалася (ще у 1894 р., у своєму листі до М. Драгоманова,

Ю. Бачинський доводив, що країни намагаються здобути незалежність для того, щоб отримати можливості для кращого економічного розвитку. Автор писав про необхідність політичного суверенітету нації, хоча виключно марксистське трактування цієї ідеї, зводило її до рівня гасла й унеможливило її реалізацію. Отже, здобуття Україною політичної незалежності розглядалось основною передумовою подальшого соціально-економічного та культурного розвитку українського народу. І. Франко у своїй рецензії на книжку Ю. Бачинського (з аналогічною назвою) запропонував інше обґрунтування політичної самостійності, повністю відкидаючи марксистську методологію при аналізі історичного процесу та специфіки формування й реалізації національної ідеї. І. Франко підкреслює, що почуття окремішності не вгасало в Україні ніколи, що довгі роки поневолення не змогли вбити у нації прагнення до свободи, а тому «мазепинські традиції» ніколи не вгасали, незважаючи на те, що «почуття безсильності й анахронічності цих традицій було загальне». І. Франко писав, що «Московська плетть» була так само дошкульна, як і польська нагайка та тільки гнала українську націю не на шлях поступу і цивілізації, а в безодню темноти і застою» [20, с. 268]. Видатний мислитель чітко заявив про свою підтримку ідеї політичної самостійності України.

Отже, думки багатьох мислителів XIX ст. є надзвичайно актуальними й сьогодні. Вони мо-

жуть позитивно вплинути на процес деколонізації українського суспільства, а також на процес конструктивної трансформації колективної ідентичності українців, їхніх цінностей, уявлень і стереотипів, що були сформовані в колоніальних умовах.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проведені дослідження показали, що поетапне вивчення колоніального минулого України з використанням інтегративного підходу дозволило уточнити, що: а) створена у Великобританії в 1840-ві роки «теорія колонізації» мала свої соціогуманітарні аналоги в Україні; б) поняття «колонія» й «колоніалізм» в Україні почали використовуватись у кінці XIX – на початку XX ст.; в) колоніальний статус України досить чітко виявляється за допомогою українознавчого аналізу імперіалізму, колоніалізму, колоніальної політики імперій, соціокультурних практик опору колонізаторам, національно-визвольного руху українців, а також співвідношення історії імперії, історії її колоній та історії поневолених народів.

Перспективні напрямки постколоніальних досліджень в Україні пов'язані з такими проблемами: 1) необхідність українознавчого аналізу колоніального й постколоніального досвіду Росії та України, постколоніальної історичної ситуації; 2) переоцінка цінностей у постколоніальний період; 3) перехід від інтуїтивних наукових пошуків до створення цілісних постколоніальних концепцій.

Список літератури:

1. Бачинський Ю. Україна irredenta / Ю. Бачинський. – 3-тє вид. – Берлін: Вид-во Української молоді, 1924. – 237 с.
2. Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник / І. Бегей. – К.: Основні цінності, 2001. – 256 с.
3. Величенко С. Питання російського колоніалізму в українській думці. Політична залежність, ідентичність та економічний розвиток / С. Величенко // Історична пам'ять і тоталітаризм: досвід Східної та Центральної Європи, за ред. Кравченко В. – Харків: ХТМТ, 2009. – С. 300–344.
4. Винар Б. Економічний колоніалізм в Україні / Б. Винар. – Париж: Нац. вид-во в Європі, 1958. – 186 с.
5. Воропаєва Т. С. Інтегративний потенціал сучасного українознавства: теоретико-методологічні аспекти / Т. С. Воропаєва // VII Міжнародний конгрес українців. Збірник наукових статей. Освіта. Українознавство / Голов. ред. Г. Скрипник. – К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ, 2008. – 236 с. – С. 45–54.
6. Воропаєва Т. С. Постколоніальні дослідження в Росії: проблеми і перспективи / Т. С. Воропаєва // Научний погляд в майбутнє. – Випуск 5. – Том 3. – Одеса: КУПРИЕНКО СВ, 2017. – 107 с. – С. 74–78.
7. Воропаєва Т. С. Специфіка уявлень громадян України про сучасну українську національну ідею: ціннісний вимір (1993–2015 рр.) / Т. С. Воропаєва // Вісник Маріупольського державного університету. Філософія. Культурологія. Соціологія. – Вип. 10. – 2015. – С. 31–45.
8. Грабовський С. Україна між «там» і «тут»: унікальність постколоніальності / С. Грабовський // Українська правда, 5 січня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/articles/2011/01/5/5753794/view_print/
9. Драгоманов М. П. Вибране / М. П. Драгоманов. Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарисом Р.С. Міщук; Приміт. Р.С. Міщука, В.С. Шандри. – К.: Либідь, 1991. – 688 с.
10. Іванишин П. Іван Франко як предтеча постколоніалізму / П. Іванишин // Вісник Львівського університету. – Серія філологічна. – 2013. – Випуск 58. – С. 12–21.
11. Костомаров Н. И. Две русские народности / Костомаров Н. И. – Київ – Харків: Майдан, 1991. – 72 с.
12. Маркс К. и Энгельс Ф. о колониальной системе капитализма. – М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1959. – 377 с.
13. Маркс К., Энгельс Ф. О колониализме: [Сборник]. – М.: Прогресс, 1978. – 7-е изд. – 383 с.
14. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 9. – Издание 2-е. – М.: Госиздат политической литературы, 1957. – 702 с.
15. Павлишин М. Козаки в Ямайці: постколоніальні риси в сучасній українській культурі / М. Павлишин // Слово і час. – 1994. – № 4–5. – С. 70–77.
16. Сили ІІ. Возникновение и источники теории «колониализации» С.М. Соловьева / ІІ. Сили // Вопросы истории. – 2002. – № 6. – С. 150–154.
17. Сікора Б. Російська економічна експансія в Україні / Б. Сікора. – К.: Економіка і право, 2003. – 499 с.
18. Смотрич О. Російський імперіалізм і Україна в творчості Тараса Шевченка / О. Смотрич. – Баварія, 1946. – 12 с.
19. Стус В. Деколонізація СРСР – єдиний гарант миру в усьому світі. З таборового зошита. Листи, записки. Я обвинувачую. Пам'ятка для українського борця за волю [Текст] / В. Стус. – Київ: Українська прес-група, 2013. – 80 с.
20. Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 томах. – К., 2001. – Т. 5. – Кн. 2.

21. Brzezinski Z. Ukraine Will Have to Develop Its Own Model / Z. Brzezinski // News from Ukraine. – 1992. – No 30. – P. 3–12.
22. Post-colonial Studies Reader / edited by Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin. – London, 1995. – 526 pp.
23. Shkandrij M. The Postcolonial Moment in Ukrainian Writing / M. Shkandrij // From Sovietology to Postcoloniality. Poland and Ukraine from a Postcolonial Perspective / Korek J. (ed.). – Huddinge: Sodertorns hogskola, 2007, c. 83.

Воропаева Т.С.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ПРОБЛЕМА КОЛОНИАЛЬНОГО СТАТУСА УКРАИНЫ В НАУЧНЫХ РАБОТАХ МЫСЛИТЕЛЕЙ XIX ВЕКА

Аннотация

В статье анализируется проблема колониального статуса Украины и ее отражение в научных трудах мыслителей XIX в. Рассматриваются основные положения постколониальной теории, которая является новой сферой междисциплинарного взаимодействия философии, истории, политологии, социологии, культурологии, психологии и литературоведения. В статье проанализированы основные положения интегративного подхода в украиноведении. Украина рассматривается в контексте империологии и постколониальных исследований. Анализируются перспективы постколониальных исследований в современной Украине.

Ключевые слова: колонизация, колониализм, империя, постколониальные исследования, империология, Россия, Украина.

Voropaeva T.S.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE PROBLEM OF THE COLONIAL STATUS OF UKRAINE IN THE SCIENTIFIC WORK OF THE SCIENTISTS OF THE XIX CENTURY

Summary

The article analyzes the problem of colonial status of Ukraine and its reflection in the scientific works of the 19th century scientists. The main postcolonial theory, which is a new sphere of interdisciplinary interaction of philosophy, history, political science, sociology, cultural studies, psychology and literary studies, is considered. The article analyzes the main points of the integrative approach in Ukrainian studies. Ukraine is considered in the context of imperiology and postcolonial research. Prospects of postcolonial research in modern Ukraine are analyzed.

Keywords: colonization, colonialism, empire, postcolonial research, empireology, Russia, Ukraine.